

Ricardo's droom die maar niet verdween

Over de aanwezigheid van het 'Zeigarnik effect' in leerplichtzaken en het belang van de onderkenning ervan

Jeroen M. Petri, Juli 2010
Gepubliceerd in 'Perspectief', Van Gorcum, Assen, 2011

Het 'Zeigarnik effect'

In de sociale psychologie is een verschijnsel bekend wat het 'Zeigarnik effect' wordt genoemd. Kort gezegd komt dit effect hier op neer dat mensen zich niet afgemaakte taken of onderbroken taken beter herinneren dan wanneer deze afgemaakt zijn. Dit verschijnsel is genoemd naar Bluma Zeigarnik, een Sovjet psychologe die hiernaar studie deed in de twintiger jaren van de vorige eeuw.

Het was haar hoogleraar, Kurt Lewin, die opgemerkt had dat obers zich onbetaalde rekeningen van terrasgasten beter herinnerden dan reeds betaalde rekeningen. In de sociale psychologie zijn sindsdien veel laboratorium experimenten uitgevoerd naar dit verschijnsel. De resultaten kunnen als volgt worden samengevat. Wanneer een taak niet is afgemaakt, doordat men werd onderbroken dan leidt dit tot (soms) ernstige hinder bij het functioneren in de dagelijks leven daarna.

Een van de onderzoekers, T.S. Eliot, raadt iedereen aan eens een experiment met zichzelf uit te voeren om erachter te komen wat het Zeigarnik effect met je doet. Maak gedurende een dag of week eens een aantal taken niet af en kijk dan eens hoe je je voelt. Begin aan een brief en maak hem niet af, doe een deel van je administratie en hou er dan mee op. Eliot voorspelt dat je dan discomfort voelt, een onbevredigd gevoel en zelfs een naar gevoel zult hebben. Bovendien wordt door een andere onderzoeker in verband met dit Zeigarnik effect aangegeven dat je je negatieve ervaringen en gevoelens langer herinnert dan positieve. De impact van negatieve boodschappen is groter dan van positieve. Anders gezegd houdt het Zeigarnik effect in dat taken worden vergeten wanneer (en omdat) zij uitgevoerd zijn. De onderzoeker Eliot stelt dat het weinig zin heeft om je dingen te herinneren die je al af hebt en die achter je liggen. Het Zeigarnik effect blijft zijn invloed uitoefenen zolang je te maken blijft hebben met de taak of taken die je niet hebt afgemaakt.

Een onderzoek door Rosensweig liet overigens een tegengesteld effect zien bij mensen die met stressvolle en bedreigende taken bezig waren die hun eigenwaarde en trots aantastten. In dit geval herinnerden de mensen, wanneer hun taak werd onderbroken en die een falen voelden, zich juist de afgemaakte taken beter dan de niet afgemaakte taken. De onderzoeker beschrijft dat in zijn ervaring het afmaken van taken tot tevredenheid en innerlijke rust leidt. Rosenzweig stelt dat de hoeveelheid gevoelens van discomfort, die wij ervaren, ons vermogen om in het hier en nu te leven blokkeert. Afsluiten en afmaken van zaken zoals je bezigheden en taken, leidt tot vermindering van gevoelens van stress.

Kortom, in de woorden van Bluma Zeigarnik zelf, niet afgemaakte taken, of 'unfinished business', veroorzaakt psychische spanning in ons. Deze spanning vormt een motiverende kracht om

de taak wel af te maken of de 'unfinished business' op te lossen. Andere onderzoekers hebben het Zeigarnik effect ook gekoppeld aan motivatie: hoe meer gemotiveerd voor een taak, hoe meer onthouden werd van de onderbroken taken, maar ook hoe groter de stress wanneer de taak niet kon worden afgemaakt. En lees hiervoor in de plaats een: 'niet afgemaakte school', 'niet gehaalde eindexamen', 'onderbroken leerniveau doordat de leerling in een klas met een lager leerniveau werd geplaatst', 'het te gemakkelijk laten vallen van bepaalde vakken'.

De leerplichtzaak Ricardo

Ricardo is al ruim 17 jaar, wanneer een proces-verbaal leerplicht bij de Raad arriveert. Hij blijkt niet te voldoen aan de wettelijke kwalificatieplicht. Hij volgde VBMO-Basis onderwijs en zat in zijn examenjaar.

Vlak voor zijn eindexamen kreeg Ricardo een ongeluk waardoor hij zijn examen niet kon doen. Om onduidelijke redenen mocht werd hij in het tweede eindexamenjaar overgeplaatst naar een andere locatie van dezelfde school. De eerste weken van het nieuwe schooljaar verliepen voorspoedig, totdat Ricardo door iemand van school werd beroofd. Ricardo deed geen aangifte maar meldde het voorval aan de schoolleiding. Hij werd, in zijn beleving, niet serieus genomen met als resultaat dat hij zich op deze school niet veilig meer voelde. Sindsdien ging hij niet meer naar school.

Ricardo vertelde aan de raadsonderzoeker dat hij niet wilde gaan ook omdat hij zich niet thuis kon voelen bij het soort jongeren op die school locatie. Ook vond er, naar zijn zeggen, criminaliteit plaats op die locatie. Zijn angsten komen niet uit de lucht vallen. Vanaf de basisschool kent hij een geschiedenis van gepest worden en ook op de eerdere locatie van zijn middelbare school werd hij na school 'opgewacht' en soms bedreigd. Dit leidde ertoe dat hij zelfs regelmatig aan zelfmoord dacht. Een jongen in de knel. Ouders die hem mogelijk niet echt begrijpen of hem serieus nemen. Hijzelf die vindt dat de school hem niet serieus nam en dan de overgang naar een schoollocatie waar zijn angsten groeien.

Er werd jeugdhulpverlening gestart maar die eindigde al snel met de constatering van BJZ dat Ricardo 'geen hulpvraag' had. Ondanks alle beschikbare informatie van ouders en Ricardo blijkt in zijn schoolloopbaan nooit het idee te zijn opgekomen hem eens psychodiagnostisch te onderzoeken. Wel werden 'snelle oplossingen' gekozen of 'haastige conclusies' getrokken....Via de leerplichtambtenaar werd hij op een werkproject geplaatst, tegen zijn zin. Hij miste er 'echt onderwijs'. Er werd vooral gewerkt aan een bouwproject en Ricardo had bij voorbaat aangegeven dat hij deze bedrijfstak niet als zijn toekomst zag.

Zijn ouders merken op tegen de raadsonderzoeker dat hun zoon moeilijk te motiveren is om ergens voor te gaan. Evenwel vertelt Ricardo aan de raadsonderzoeker in detail wat hij worden wil, tuinontwerper en schetst hij zijn weg hiertoe. Tot zover in het kort de situatie waarin Ricardo terecht is gekomen.

Alle signalen voor aanwezige problematiek worden overschaduwd door het feit dat deze jongen wel examen wilde doen maar dit om objectieve redenen niet kon. Wat moet dit met hem gedaan hebben. Vragen wij ons, raadsmedewerkers, maar vooral ook schoolmedewerkers, ouders en hulpverleners, voldoende af welke impact zo'n situatie op een jonge leerling heeft? Stel jezelf voor, op

de leeftijd van Ricardo, met duidelijke toekomstplannen en een kink in de kabel door iets buiten jouw toedoen. Hoe zouden wij, wanneer het onszelf zou hebben betroffen, omgegaan zijn met een schoolbesluit om ons niet op dezelfde school het eindexamen te laten overdoen, met een geschiedenis van gepest worden en een overplaatsing naar een locatie van de school die wij, met redenen omkleed, niet zien zitten?

Het belang van het ‘Zeigarnik effect’ in de benadering van leerplichtzaken

In de basisschoolperiode weet vrijwel ieder kind wat het worden wil. Kinderen hebben een droom en geloven dat die uitkomt. Zij zien iets concreets wat zonder belemmeringen bereikt lijkt te kunnen worden. Kinderen worden niet geconfronteerd met de vraag of zij de gerealiseerde droom wel aan zouden kunnen. Vraag dit aan het begin van de middelbare school en het aantal leerlingen, wat weet wat het worden wil, neemt beduidend af, tot zich aan het einde van de middelbare school de urgentie aandient van wat verder te doen, studeren of werken en in welke richting? Er is dan al vaak een traject afgelegd van keuzes voor schoolniveau, studiepakketten en er is ervaring opgedaan met belemmeringen om de droom te realiseren. Vaak ook is de droom geheel verdwenen en is er niets wat daarvoor in de plaats is gekomen. Ja, een diploma halen en erin geloven dat je dit gaat lukken.

Bij een groot deel van de leerplichtzaken, waarmee de Raad bemoeienis heeft, speelt een onderbroken leertraject: door verhuizing, door verwijdering na tweemaal te zijn blijven zitten, door een overgang naar een (door school geadviseerd) lager leerniveau dan het CITO-advies of basisschooladvies. Zowel jongens als meisjes, die op een lager leerniveau zijn terecht gekomen, zijn het vaak niet eens met de, gedwongen, daling, maar weten niet echt aan te geven waarom die daling inzette.

Scholen rapporteren over schoolverzuim aan de leerplichtambtenaar een gebrek aan motivatie. Scholen adviseren vaak, zonder didactische diagnostiek en louter op inzet van de leerling of rapportcijfers, tot een plaatsing naar een lager leerniveau, tot plaatsing op tijdelijke leertrajecten of verwijdering van school als verzuim niet vermindert of stopt. Over gevoelens van teleurstelling bij de leerling (en zijn ouders) wordt niet gerapporteerd. Deze gevoelens worden ook niet in ‘processen-verbaal leerplicht’ als belangrijke en te beïnvloeden variabele of meespelende factor meegenomen.

De resultaten van het onderzoek van Rosenzweig, nl. het omgekeerde effect in experimenten waarbij de trots of het (positieve) zelfbeeld worden aangetast en waarbij men zich juist positieve afgemaakte taken herinnert, lijken bij leerplichtzaken ook een rol te spelen. Denk bijvoorbeeld aan van school verwijderde leerlingen. Wat dan kan spelen bij een leerling is het gebruik van verdedigingsmechanismen: ontkenning van de aanval op de eigenwaarde of verdringing van de negatieve ervaring.

Geen extra werk, wel een betere kijk

De bemoeienis van de Raad in schoolverzuimzaken, als overtreding van de leerplichtwet, betreft zowel een, pedagogische gefundeerde, strafrechtelijke afdoening als een advies tot vermindering van het schoolverzuim. De Raad hoeft het niet eens te zijn met door school, geadviseerd lagere schoolniveaus of plaatsingen op andere scholen en trajecten, wanneer daar, uit onderzoek door de Raad van alle beschikbare in formatie, geen reden toe gevonden wordt of wanneer

duidelijk is dat eerdere besluiten door school niet tot vermindering van het verzuim, maar wel tot vermindering van motivatie of geloof in het onderwijssysteem leidt.

In leerplichtzaken zijn het soms ook de ouders die teleurgesteld zijn in de opstelling en besluiten van scholen. Ouders kijken, luisteren en voelen met hun zoon of dochter mee. Het is in het belang van hun zoon of dochter dat ook de ouders een meerwaarde van de Raad proeven in de contacten met hun zoon of dochter en uiteindelijk in de rapportage van de Raad.

Wanneer in een leerplichtzaak, waarbij de Raad betrokken is, sprake is van teleurstelling over een niet te realiseren droom of van teleurstelling over een, om wat voor reden ook, dalend leerniveau, is het zaak dat de Raad het pedagogische effect hiervan meeweegt. Dit betekent dat de Raad meer oog heeft voor de dynamiek die ontstaat wanneer teleurstelling bij een leerling, en vaak ook bij diens ouders, wordt ervaren.

Hier komt het Zeigarnik effect om de hoek kijken. De impact, de stress, het gevoel gefaald te hebben, iets niet afgemaakt te hebben waar men ooit voor gemotiveerd was, kan sterk belemmerend werken in het dagelijks leven nu. De onderkenning van die gevoelens kan een essentiële diagnostische stap zijn tot een beter inzicht in de impact bij beslissingen van scholen en de beleving van de opstelling van de leerplichtambtenaar bij het verzuim. Het bespreekbaar maken van deze gevoelens, kan, samen met eventuele diagnostiek van het cognitieve niveau en/of diagnostiek van belemmeringen bij het leren, leiden tot het opnieuw verbinden van de leerling met diens oorspronkelijke droom. De Raad kan dan, en dit is de meerwaarde bij de strafrechtelijke afdoening, ertoe bijdragen dat droom en werkelijkheid weer dichterbij elkaar komen te liggen.

En nog eens.....het 'Zeigarnik effect'

In de 70-er jaren van de vorige eeuw was het 'onderzoekenboek' van D. Krech en R. Crutchfield ('Individual in Society: A Textbook of Social Psychology') voor psychologiestudenten verplichte kost en een saaie opsomming van experimenten en onderzoeken. Toch onthield ik al die jaren de term 'Zeigarnik effect' met in mijn achterhoofd dat ik er nog wel eens iets aan zou kunnen hebben. En toen kwam de term spontaan boven, bij enige uitspraken van spijbelende leerlingen. Kennelijk het gevolg van het Zeigarnik effectnu heb ik er iets aan gehad en heb ik mijn geheugentaak afgemaakt.

Er is gebruik gemaakt van informatie uit Wikipedia, waar de volgende literatuur vermeld staat:

- Bluma Zeigarnik, 'Über das Behalten von Erledigten and Unerledigten Handlungen';
Psychologische Forschung; 1927
- Perry W. Buffington, 'Cheap Psychological Tricks' (Atlanta, Georgia: Peachtree Publishers
Ltd., 1996), pages 93-95.
- Saul Rosenzweig, 'An Experimental Study of 'Repression' with Special reference to
Need-persistent and Ego-defensive Reactions to Frustration'; Journal
of Experimental Psychology, 32, 1943, pages 64-74.
- Krech
en R. Crutchfield 'Individual in Society: A Textbook of Social Psychology', 1962, pag.399

